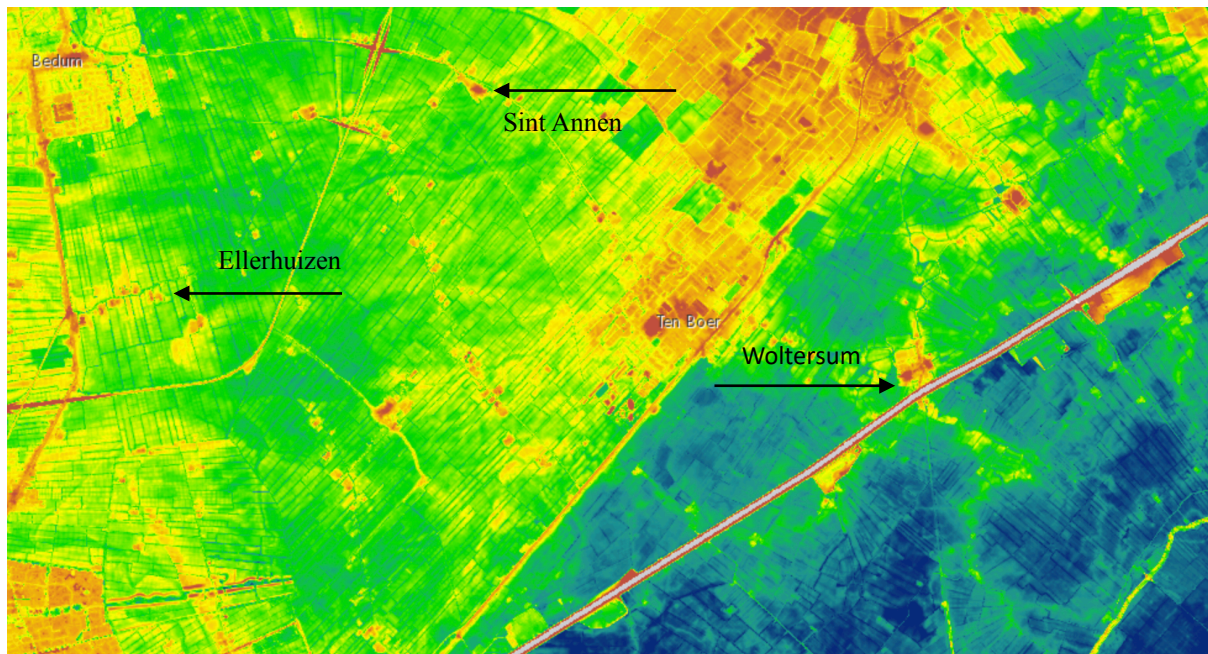

N9. Infobestand etappe camping de A- Hoeve naar camping 2Bunder Ellerhuizen.

Woltersum.

Het dorp is ontstaan rond een wierde. Door de ligging aan twee maren, de Woltersummer Ee en het Lustige Maar, ontwikkelde Woltersum zich enigszins als handelscentrum voor de omgeving. In de 13e eeuw moet er sprake zijn geweest van een redelijk dorp, daar Menko van Bloemhof, de abt van Wittewierum, in een kroniek vermeldt in 1238 dat de helft van het aantal werklieden voor de bouw van de kerk van Wittewierum uit Woltersum kwam. Een deel van het dorp werd rond 1500 Tappeweer genoemd. Het dorp werd door de aanleg van het Eemskanaal in tweeën gedeeld. Van het oostelijke deel is weinig terug te vinden. Bij de verbreding van het kanaal in 1950 werden opnieuw huizen in Woltersum gesloopt. Op 6 januari 2012 kwam Woltersum landelijk in het nieuws. De inwoners werden voor één dag geëvacueerd in verband met een mogelijke doorbraak van de dijk van het Eemskanaal.

Molen Fram.

De houtzaagmolen Fram is heel avontuurlijk vernoemd naar het schip Fram van de Noorse ontdekkingsreiziger Fridtjof Nansen. Bouwheer Evenhuis was een groot bewonderaar van deze poolreiziger en wetenschapper. De molen was niet alleen een houtzaagmolen, maar ook een koren- en pelmolen. Deze combinatie komt in Nederland maar twee keer voor. De molen doet zijn naam dus zeker eer aan. Fram betekent namelijk voorwaarts. Molen Fram is een achtkante stellingmolen. De stelling is de houten omloop bovenop een (meestal) stenen onderbouw. Stellingmolens zijn daardoor tot wel 12 meter hoger dan grondzeilers. Grondzeilers zijn molens waarvan de wieken bijna de grond raken. Stellingmolens vind je meestal in de bebouwde kom. Daar is immers meer hoogte nodig om genoeg wind te vangen. Grondzeilers staan in het open veld.

Zaagmolens staan altijd aan het water. Zo kunnen de boomstammen makkelijk worden aangevoerd. De stammen lagen eerst een jaar in het water (in een zogenaamd balkgat), voordat ze konden worden verwerkt. Daarna werden de stammen over de zaagslede naar een zaagmaal geleid. De draaiende

beweging van de windmolen werd met behulp van een krukas omgezet in een op-en-neergaande beweging. Op deze wijze werden de zaagbladen in het zaagraam aangedreven.

Op de zaagslede werden de te zagen boomstammen vastgemaakt. De slede werd vervolgens voortbewogen door een tandwielensysteem (krabbelwerk genoemd) en richting en door het zaagraam geduwd. Hoe harder het waaide, hoe sneller de molen zaagde. De uitvinding van de krukas is erg belangrijk geweest. Met deze uitvinding werd het mogelijk om een draaiende beweging om te zetten in een op-en-neergaande beweging en zo konden op grote schaal en met grote precisie machinaal planken worden gezaagd. Aan de zaagmolen hebben we veel te danken. De Gouden Eeuw bijvoorbeeld. Cornelis Corneliszoon van Uitgeest stond aan de wieg. Hij bouwde in 1594 de eerste zaagmolen en enkele jaren later vroeg hij octrooi aan op het zogenaamde 'besonder creckwerk', oftewel de krukas. Door zijn uitvinding werd het makkelijker om boomstammen te zagen. Daarvoor was het puur handwerk. Dankzij de zaagmolens waren de Lage Landen in staat om in korte tijd enorme massa's hout tot planken te verwerken. En van die planken werd een gigantische vloot gebouwd en zodoende een overwicht op andere zeevarende landen.

Eemskanaal.

In het eerste decennium van de 19e eeuw begon de afwatering in Drenthe en Groningen zorgen te baren. Het afgraven van de veengebieden deed de afwatering sterk toenemen. Al dit water moest via Groningen en het Reitdiep naar de Lauwerszee stromen. Deze afwatering liep niet goed vanwege de relatief hoge ebstanden en dit probleem werd verergerd bij een aanhoudende westenwind. Men kwam met het plan de afwatering te verleggen naar de Dollard. Er lagen al plannen voor een kanaal voor de scheepvaart tussen de provinciale hoofdstad en Delfzijl en dit kon tegelijk voor de afwatering dienstdoen. In 1877 kwam het Eemskanaal gereed. Het kanaal voldeed zeer goed als afwateringskanaal, door de stroming werd het kanaal breder en bleef goed op diepte. Voor de scheepvaart was dit op zijn minst hinderlijk; de hoeveelheid af te voeren water was groot en bij het spuien kon de stroomsnelheid een top van 1 meter/seconde bereiken waardoor scheepvaartverkeer eigenlijk onmogelijk was. Het kanaal is 26,5 km lang en 60 meter breed. In 1958 is bij Delfzijl de verbinding met open zee vervangen. De oude verbinding wordt sindsdien alleen gebruikt voor het afwateren, terwijl de scheepvaart gebruikmaakt van de nieuwe verbinding. In hetzelfde jaar werd ook de Oosterhornhaven aangelegd, waar zich nu het grootste industrieterrein van Delfzijl bevindt.

Dat het waterniveau zoveel hoger is dan het grondniveau van het dorp komt door enerzijds de lage ligging van Woltersum en anderzijds dat men geen sluizen wilde aanleggen tussen Groningen en Delfzijl en er dus voor hebben gekozen hoge dijken aan te leggen.

Kerk Woltersum.

Het interieur van deze kerk ademt de sfeer van de 19e eeuw met enkele onderdelen uit vroeger tijden. Het opmerkelijkste interieurstuk is de kansel uit 1530 waarvan enkele panelen van de laatgotische kuip zijn beschilderd. Te zien is de geseling van Christus, Christus voor Pilatus en de Kruisiging. Tot 1765 stond hier een grote middeleeuwse kerk. In de westgevel zit nog de oude sluitsteen van het voormalige westportaal met het jaartal 1765. Curieus aan deze kerk is dat hij ten opzichte van de middeleeuwse kerk een halve slag gedraaid is.

De parochie wordt voor het eerst vermeld in 1283 in de kroniek van de opvolger van Emo en Menko. In 1765 liet de stad Groningen, die het recht van collatie had, de oude kerk slopen, behalve het halfronde koor. Hier werd een kort schip, vier traveeën lang, aangebouwd. De grootste veranderingen vonden plaats in 1837-'38 toen de apsis en de vrijstaande toren werden afgebroken. Het schip werd met gebruikmaking van sloopmateriaal, met twee traveeën naar het oosten verlengd en er werd een

deels inpandige toren geplaatst: daarmee werd de oriëntatie van de kerk 180° gedraaid. De toren van 1838 is door de fraaie proporties en de nauwkeurige detaillering het interessantst. Het bestaat uit een recht opgaande, tot de daklijst reikende, vierkante onderbouw, daarna volgt een kroonlijst in profielsteen. De overgang van vierkant naar achtkant geschiedt door middel van vier driehoekige, ingezwenkte velden, waarop wederom een waterlijst volgt. De klokkenverdieping bestaat uit acht geknikte hoekpilasters met daartussen afwisselend spaarvelden met ronde bogen en galmgaten. Onder de naaldspits loopt weer een geprofileerde lijst.

De lange wanden zijn duidelijk in twee perioden ontstaan. De twee oostelijke traveeën stammen uit de periode 1837-'38, de vier overige uit 1765. De traveeën hebben elk een groot rechthoekig spaarveld waarvan de vier middelste spitsboogvensters bezitten. In latere tijd zijn tegen de noordgevel nog twee grote steunberen gebouwd en de zuidgevel kreeg een aangebouwd portaal. De twee bouwfases van de kerk zijn aan het muurwerk duidelijk zichtbaar door het grote verschil in bouw materiaal. Het uit 1765 daterende westelijke deel is opgetrokken in kleine, grijsbruine bakstenen, terwijl men voor het oostelijk deel uit 1837-'38 een groot deel van de oude kloostermoppen opnieuw heeft gebruikt. De noord- en zuidwand worden door vijf lisenen verdeeld in zes vakken, elk met een groot rechthoekig spaarveld. Beide gevels hebben vier eenvoudige spitsboogvensters, waarbij opvalt dat men de vensters uit 1837-'38 dezelfde vorm heeft gegeven als de vensters uit de 18e eeuw, ondanks het grote verschil in bouw materiaal.

In de westgevel, die in de loop der tijd behoorlijk is gaan zwenken en met behulp van muurankers werd gestabiliseerd, ziet men tussen twee korte spitsboogvensters nog de oude sluitsteen van het voormalige westportaal met het jaartal 1765. De westgevel bevat drie spaarvelden met kleine spitsboogramen.

Het interieur ademt de sfeer van de 19e eeuw met enkele oudere onderdelen. Het meest opmerkelijke overgebleven interieurstuk uit de oude kerk is de kansel, één van slechts drie kansels van vóór de reformatie in de provincie Groningen. Bij toeval in 1964 ontdekt, bleek het na onderzoek te gaan om een kansel die gedateerd kan worden rond 1530 met als belangrijkste vondst de beschilderde panelen van de laatgotische kuip. De schildering van het voorpaneel is niet meer te herkennen, de overige drie stellen voor: de Geseling van Christus, Christus voor Pilatus en de Kruisiging. Het paneel van het kanseldeurtje is niet beschilderd, maar heeft nog het originele geheng uit circa 1530. De lampet, het trapje (met doopbekken) en het klankbord (met Lucas 11:28 als opschrift) zijn van latere datum, mogelijk uit 1765. Bij de kansel ligt een Statenbijbel met naast het Oude en het Nieuwe Testament ook de Apocriefen (boeken die niet in de canon van de Bijbel zijn opgenomen) en enkele platen die in 1643 te Amsterdam gedrukt zijn. Het op een balustrade geplaatste orgel is in 1894 gebouwd door Van Oeckelen; het telt negen registers en is nagenoeg ongewijzigd bewaard gebleven. In 1969 reviseerde Mense Ruiter het orgel. In 2007 voerde Mense Ruiter opnieuw een restauratie uit.

Ten Boer Bouwerschap.

Bouwerschap is een gehucht dat onderdeel is van het dorp Ten Boer. Het is gelegen aan de oostzijde van het Damsterdiep in de Boltjerpolder, gelegen langs de weg tussen de dorpen Ten Boer en Woltersum. De weg zelf heet Bouwerschapsterweg. De naam komt van bouw(er)d, waarschijnlijk in de betekenis bouwland. De oudste vermelding van de naam in de Bawert is uit 1431. Een parochieregister van omstreeks 1500 meldt: de huizen tusschen Woltersum ende die Buiren hietmen inde Bauwert.

Molens.

Widde Meul'n.

De Widde Meuln is een ronde stellingmolen. De stelling is de houten omloop bovenop een (meestal) stenen onderbouw. Wie vanuit de stad Groningen via de Rijksweg naar Ten Boer rijdt, ziet aan het Damsterdiep twee bijzondere molens staan: het kleine molentje Bovenrijge en de korenmolen De

Widde Meuln. Een indrukwekkende verschijning, deze witte molen in Ten Boer. En niet alleen door zijn witte kleur. De ronde vorm komt in Groningen veel minder vaak voor dan een 'achtkante' molen. Stellingmolens staan meestal in de bebouwde kom. In 1839 is een molen gebouwd en in 1922 kreeg de Widde Meuln een electromotor. Eerst bedoeld voor windstille momenten, maar langzamerhand nam de motor al het werk over. De wieken, stelling en kap waren niet langer nodig en werden verwijderd. 70 jaar lang stond er alleen de kegelvormige stenen onderbouw, een peperbus. In 2007 werd de molen in oude glorie hersteld. Anderhalve eeuw geleden stonden er aan de oevers van het Damsterdiep, van Groningen naar Delfzijl, maar liefst 33 molens. Alle andere molens zijn gesloopt, brandden af of werden verplaatst, maar de Widde Meuln hield stand.

Molen Bovenrijge.

Zaagmolen Bovenrijge mag dan misschien de kleinste van de beide molens in Ten Boer zijn, het is wel de meest veelzijdige van de twee. Bovenrijge heeft dienst gedaan als zaagmolen, poldermolen, pelmolen én korenmolen. Deze kleine molen werd oorspronkelijk in 1903 tussen Thesinge en Ten Boer gebouwd door boer G. van Dijk. Hij bouwde de molen uit liefhebberij en voor eigen gebruik. De molen deed zijn werk tot eind jaren vijftig. Bovenrijge is een achtkante stellingmolen. De stelling is de houten omloop bovenop een (meestal) stenen onderbouw. Na zijn werkzame bestaan trad een periode van verval op voor molen Bovenrijge. En op 26 september 1976, bij windstil weer, zakte het molentje in elkaar. Dankzij de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens en bijdragen van onder meer het Anjerfonds, werd de Bovenrijge vanaf 1982 opnieuw opgebouwd, op een andere plek, aan het Damsterdiep. Op 21 april 1989 werd de molen officieel opnieuw in gebruik genomen. Het draaien, malen en zagen van de Bovenrijge wordt nu gedaan door vrijwillige molenaars.

Ten Boer.

Ten Boer stamt af van Ten Bure; wat betekent als de burenen van het klooster (vergelijk Kloosterburen). Ten Boer ligt aan de rand van de Centrale Woldstreek en dat is een laaggelegen zeekleigebied ten noordoosten van de stad Groningen, dat aansluit bij de veenontginningsvlakte van Duurswold. De kern van het gebied wordt gevormd door een komvormige laagte, die tot halverwege de middeleeuwen was bedekt met hoogveen. Het is overwegend een veeteeltgebied met verspreide percelen bouwland. De Centrale Woldstreek valt grotendeels samen met de gemeenten Bedum en Ten Boer. Aan de zuidkant grenst het gebied aan de stad Groningen, in het zuidoosten aan Duurswold. Aan de overige zijden wordt het omringd door zware kleigronden die de overgang vormen naar het oude wierdenlandschap van het Hogeland en het Reitdiepgebied.

De Centrale Woldstreek is een veenontginningsgebied, dat grotendeels bestaat uit (oude) zeekleigronden waarvan het veendeel door ontginning is verdwenen. Het maaiveld is daarbij onder de zeespiegel komen te liggen, tot ruim 1 meter-NAP. De afzonderlijke streek- of wegdorpen liggen als de schillen van een ui rondom het laaggelegen kerngebied en markeren de verschillende fasen van het ontginningsproces. Het buitengebied is grotendeels open. Enkele voormalige dorpswierden (Bedum, Ten Boer) zijn uitgegroeid tot omvangrijke komdorpen of vlekken.

Het kerngebied wordt omsloten door de Wolddijk. Het wordt aan drie kanten omringd door een klei-ontginningslandschap of medenlandschap (meden zijn de buitenste hooilanden van ene wierde waar geen vee op gehouden kon worden) met taaie knipkleigronden, die meest vanuit de aangrenzende wierdedorpen zijn ontgonnen.

Klooster(-kerk)

Het nonnenklooster van Ten Boer, dat tot de orde van de Benedictinessen behoorde, wordt voor het eerst genoemd in 1301; vermoedelijk hebben de kloosterlingen een oudere parochiekerk in gebruik

mogen nemen. Wegens armoede werd het klooster tussen 1465 en 1485 geïncorporeerd bij Thesinge. Tussen deze twee kloosters bestond ook al lang daarvoor een speciale band; al in 1399 en 1408 waren beide geünieerd, maar kort daarna was Ten Boer weer zelfstandig. De kloosterkerk bleef als parochiekerk fungeren; de overige gebouwen werden afgebroken. De abt was overste schepper van het Scharmer Zijlvest en gaf samen met zijn collega van Wittewierum tevens leiding aan de organisatie van de Acht Zijlvesten.

Kerk.

De Kloosterkerk in Ten Boer is een Romano-Gotische eenbeukige kerk met een binnenafmeting van 8,6 meter breed en 31,9 meter lang [1]. De muren zijn 10,6 meter hoog en ruim 1 meter dik. De kerk is voorzien van een zadeldak in de lengterichting, i.e. de oost-west-richting. De nok van het dak ligt op 17,8 meter hoogte. Op de hoeken aan de westzijde zijn twee steunberen aanwezig. Aan de westzijde van de kerk bevindt zich een dakruiter die reikt tot ca. 28 meter hoogte. De kerk is verdeeld in vier traveeën. Aan de noordzijde is op de scheiding van de tweede en de derde travee een uitwendige gebouwde traptoren aanwezig, die alleen vanuit de kerk toegankelijk is. De trap geeft tot toegang tot een zolder, waarvan de vloer gevormd wordt door het plafond van de kerkruimte dat zich 8,7 meter boven de vloer van de kerkruimte bevindt. Aan de westzijde van de kerk is een dakruiter aanwezig, die gedeeltelijk steunt op de westgevel en gedeeltelijk op enkele trekbalken.

De kerk is naar alle waarschijnlijkheid gebouwd in de tweede helft van de dertiende eeuw (1275) en maakte deel uit van een kloostercomplex. Blijkens een brief van de Bisschop van Münster wordt het klooster in 1485 samengevoegd met dat van Thesinge. De gebouwen van het klooster in Ten Boer, en naar aangenomen wordt ook de kerk, zouden volgens deze brief op dat moment in bouwvallige staat zijn. Waarschijnlijk had de kerk oorspronkelijk gewelven, die door verzakking van de muren in zo slechte staat waren dat ze moesten worden verwijderd. Uit datering met behulp van boomringen is gebleken dat omstreeks 1485 op goothoogte trekbalken zijn aangebracht: waarschijnlijk om verder scheefzakken van de muren tegen te gaan.

In het inwendige van de kerk is op de noordelijke muur in het tweede travee (vanaf de westzijde) een beschilderde steen zichtbaar met de woorden SVB DNO GERARDO AHUES ABBATE ANNO 1565 (Onder de heer Gerardus Ahues, abt, in het jaar 1565). Mogelijkerwijs wijst deze steen op bouwactiviteit omstreeks dat jaartal. Het is echter niet duidelijk wat er toen precies gebeurd is. Mogelijk betrof dit (onder meer) werkzaamheden aan de westgevel, die duidelijk een laat-gotische signatuur heeft.

Bij de reductie van Groningen (1594) gaat de kerk over in protestantse handen. Het interieur van kerk ondergaat waarschijnlijk een versobering. Eveneens uit boomringdateringen is op te maken dat omstreeks 1650 het huidige plafond in de kerk werd aangebracht. Waarschijnlijk waren de plafondbalken nodig om verdere verzakking van de muren tegen te gaan. Een deel van plafondbalken is met trekankers aan de muren bevestigd. De dakruiter wordt in 1810 aangebracht. Een losse klokkentoren die zich aan de westzijde van de kerk zou hebben bevonden wordt afgebroken. Een nieuwe kapconstructie met dakbeschot wordt in 1906 aangebracht. In het inwendige wordt een verlaagd schrootjesplafond aangebracht. De preekstoel wordt geplaatst tegen een scheidingswand tussen schip en koor (= de meest oostelijke travee). Algehele restauratie in 1980, waarbij ook het verlaagde schrootjesplafond en de scheidingswand weer worden verwijderd. De preekstoel wordt weer aan de zuidelijke muur geplaatst. Herstel van het pleisterwerk in 2009-2010. De beschadigde delen van het stucwerk (ongeveer 100 m²) zijn tot op het steen weggekapte en gerestaureerd met zgn. Jahnmortel dat speciaal is ontwikkeld voor plaatsen waar door zout uit de muren problemen met het stucwerk ontstaan. De nieuwe stuclaag laat daarna de zouten door zonder dat het stucwerk beschadigd wordt. Het zout kan dan gewoon worden afgeborsteld. Na het aanbrengen van de mortel is de kerk in zijn geheel gewit.

Interieur.

De muren en koorsluiting zijn rijk geled met flauwspitsbogige nissen en cirkels in de zwikken; uitgebouwde traptoren in de noordgevel. Inwendig nissengeleding in de oostelijke travee en nissen fries met bakstenen kapitelen en consoles. De kerk bezit een 17e eeuwse preekstoelkuip; twee offerblokken, twee overhuifde banken waarin gotische koorstoelen zijn verwerkt. Twee gesneden houten kronen plm 1800. In de dakruiter klok uit 1705. Eenklaviers orgel in 1894 door J. Doornbos met 18e eeuwse delen.

Sint Annen.

Het nonnenklooster Sint Anna (Klein Aduard)werd gesticht in 1340 op het landgoed Inradus en werd in 1342 in de cisterciënzerorde opgenomen onder gezag van het klooster Aduard. Het was gewijd aan Maria. Het bezat mogelijk de boerderij [Emmerwolder Voorwerk](#) te Sint Annen (Boersterweg 26), verder veenderijen in de omgeving van [Slochteren](#) en [Meeden](#). Het werd geleid door een abdis. De naam later werd gewijzigd in Sint-Annen.

Bedum.

Bedum is omstreeks de 10e eeuw ontstaan op twee lage wierden in het veenontginningsgebied. De legende van de heilige Walfridus van Bedum verhaalt hoe deze edelman omstreeks het jaar 1000 leiding gaf aan de ontginningsactiviteiten in de streek. De ontginners kwamen vermoedelijk uit de omgeving van Warffum en Middelstum-Kantens, waar het verkavelingspatroon zijn aanvang neemt. Daarnaast is ook het gebied van Sauwerdwold aan het kerspel Bedum toegevoegd. De naam Bethdum wordt voor het eerst vermeld in 1214, als Olivier van Keulen hier oproept deel te nemen aan een kruistocht. Bedum is dan al een centrumplaats. De naam is wellicht ontstaan uit *Bedahem 'woonplaats van Beda'. Vanaf het einde van de 10e eeuw wordt ook een dorp Bedorouualda vermeld, dat is het wold van Bedum, waarvan de inwoners Bederawaldmanna worden genoemd. Het achtervoegsel -wolde duidt erop dat we te maken hebben met ontgonnen wildernis.

Bedum is een plaats met een rijke historie met een belangrijkste monument nl. de monumentale Walfriduskerk, die thans geheel is gerestaureerd. Walfridus was een inwoner van Bedum, die waarschijnlijk in de tweede helft van de tiende of het begin van de elfde eeuw heeft geleefd. Onze kennis van Walfridus berust op een overlevering die vermoedelijk in de loop van de twaalfde eeuw voor het eerst op schrift is gesteld, maar slechts in een aantal afschriften uit het begin van de vijftiende eeuw bewaard is gebleven. Hij wordt daarin beschreven als een gelovig christen die regelmatig in het rijke dorp Groningen ter kerke ging. Door Walfridus werd een brug over de Hunze gebouwd, deze lag precies bij het begin van de Wolddijk te Noorderhogebrug. Walfridus werd met zijn zoon Radfridus tijdens een inval van de Noormannen vermoord. Het lijk van Walfridus moest door zijn familie worden vrijgekocht om te worden begraven. Het ontzielde lichaam van Radfridus werd in de omgeving van Bedum teruggevonden.

Op de plaats waar Walfridus in zijn woning een bidkapel had ingericht, werd later een houten kapel gebouwd. Ook voor Radfridus is waarschijnlijk eerst een houten gedachteniskapel gebouwd. Beiden werden spoedig daarna als martelaars vereerd en de houten kapellen werden na enige tijd door stenen vervangen. Door de bedevaart groeide Bedum uit tot één van de belangrijkste pelgrimsoorden van het noorden van ons land.

Reconstructietekening van de Walfriduskerk in 1565 getekend door Wiert J. Berghuis

De kapel van Radfridus was echter in de zeventiende eeuw reeds tot een ruïne vervallen en is sindsdien volledig verdwenen. Deze kapel heeft gelegen op de plaats waar nu de bloemisterij van K. Balkema staat. De funderingsresten zijn in 1934 gedeeltelijk door Dr. A.E. van Giffen onderzocht. De kapel van Walfridus groeide door uitbreiding en nieuwbouw uit tot een kerk van allure.

Door de toenemende aantrekkingskracht van Bedum als bedevaartplaats kwamen ook het dorp en het landelijk gebied daar omheen tot bloei. Toch groeide Bedum toen nog niet uit tot een grote nederzetting. Rond 1660 is de teloorgang van de kerk al ingezet. De reformatie had de katholieken vrijwel geheel uit Bedum verdreven. De toenmalige pastoor was ook protestant geworden en de protestanten hadden de kerk overgenomen. Geld voor onderhoud van de kerk was er niet. De soberheid die de reformatie kenmerkte en die onder andere een reden was voor de beeldenstorm, maakte het belang van uiterlijke

pracht en praal van een godshuis minimaal. In de loop der eeuwen werden steeds meer stukken van de kerk afgebroken, waarbij het sloopmateriaal werd gebruikt voor nieuwe woningen. Zo zijn bij de opgravingen in de Grotestraat materialen gevonden, die oorspronkelijk van de kerk afkomstig zijn.

Walfriduskerk

De kerk verloederde in de loop der jaren steeds meer. Het verval was zelfs zo erg dat in 1859 werd besloten de kerk te verkopen als sloopobject om van de opbrengst een nieuwe kerk te bouwen. Het gebouw zou echter niet genoeg opbrengen om er een nieuwe voor in de plaats te zetten. Het bleef dus staan zoals het was en werd waar nodig met allerlei kunstgrepen overeind gehouden. In 1911 werd door blikseminslag de torenspits verwoest. Het duurde tot in de 50-er jaren voor de toren een nieuw zadeldakspits kreeg en er eveneens funderingswerken werden aangebracht, die voorkwamen dat de toren nog schever zou gaan staan. Overigens hebben metingen met geavanceerde apparatuur aangetoond dat de toren nog verder uit het lood staat dan altijd was gedacht ($4^{\circ} 10' 57.1''$) en dat de scheefstand niet alleen in westelijke, maar ook gedeeltelijk in zuidelijke richting bestaat. De oude structuur van de bedevaartskerk is in de bestrating rondom de kerk nog zichtbaar.

Rk kerk Bedum.

De R.K. KERK "Maria ten Hemelopneming" werd in 1881 in gebruik genomen. Sindsdien moesten er nog enkele ornamenten worden geplaatst en hebben er een aantal wijzigingen plaatsgevonden. In 1883 werd het Moeder Godsaltaar geplaatst en in 1887 werden de 14 staties, vervaardigd door Eugène de Fernemont uit Den Bosch, aangebracht. Tussen 1891 en 1906 kreeg het gebouw een tegelvloer, werden de vensters van het middenschip voorzien van gebrandschilderde ramen, kwam er een biechtstoel en werden twintig, nog uit de oude kerk afkomstige banken, vervangen door nieuwe. In 1925 kreeg de kerk elektrisch licht en in 1928 werd voetverwarming aangelegd. In 1934/35 vond er een grote restauratie plaats waarbij het gebouw van binnen werd gestucadoord, er een nieuwe tegelvloer werd gelegd, er boven het priesterkoor en het Maria- en Jozefaltaar gebrandschilderde ramen werden aangebracht, vervaardigd door glazenier Joep Nicolas uit Roermond en waarbij de staties werden overgeschilderd in dezelfde kleur.

In 1962 kwam er een nieuwe preekstoel en werd het Jozefaltaar afgebroken om plaats te maken voor zo'n veertig zitplaatsen. Tijdens de restauratie van 1967/68 werden de gebrandschilderde ramen in aluminium sponningen geplaatst. In 1969 werd het priesterkoor verhoogd, werd de preekstoel omgebouwd tot twee verhoogde lezeraars, de communiebanken links en rechts van het priesterkoor gezet en op het priesterkoor een nieuw altaar geplaatst. Tijdens de afbraak van de St. Martinuskerk in Groningen kwam de kerk in het bezit van een fraaie biechtstoel uit deze kerk. Het in 1819 gebouwde orgel dat uit de oude kerk was overgebracht, is vervangen door een elektronisch orgel. De parochianen

schonken de kerk in 1946 twee nieuwe luidklokken van de firma Van Bergen uit Heiligerlee, nadat de oude er in 1943 waren uitgehaald.

Neogotische stijl

De kerk is een, in neogotische stijl opgetrokken, eenbeukige kruiskerk met vijfhoekige absis, gebouwd in een bruine baksteen op een trasraam van bruine klinkers met schuin aflopende rollaagbeëindiging. Het samengestelde dak is gedekt met leien in maasdekking en wordt omsloten door een zinken goot. Op het dak vijf kleine houten dakkapellen onder een zadeldak met houten luik met vierpasmotief, en op de nok van de absis een pinakel met torenkruis. Aan de voorzijde is een naar boven toe smaller wordende toren geplaatst, vier bouwlagen hoog, met ingesnoerde torenspits met bol en torenkruis en een uitgebouwde, driehoekige traptoren onder een driezijdig schilddakje aan de zuidzijde. De zijgevels en hoeken van het kerkgebouw worden ondersteund door gemetselde steunberen die ook binnenwaarts zijn geplaatst. De gevels worden geleed door spitsboogvensters met tracering, glas-in-lood en hardstenen afzaat.

De Hoofdentree

De hoofdentree bevindt zich in de toren aan de westzijde en bestaat uit een dubbele gelakt houten korfboogvormige deur met decoratieve gehengen onder een eensteens korfboog. Boven de entree, op de tweede bouwlaag, een groot spitsboogvenster met tracering en glas-in-lood met onder de lekdorpel een in vier vakken gemetseld vlak. Aan weerszijden is aan de bovenzijde een rond venstertje met davidster motief geplaatst. De noordgevel heeft op de tweede bouwlaag twee blinde spitsboogvensters en de zuidgevel één. Op de derde bouwlaag hebben noord- en westgevel twee hoge blinde spitsboogvensters met daartussenin twee spitsboogvensters met een rond vlak erboven, dat bij de westgevel in beslag wordt genomen door een wijzerplaat. De zuidgevel heeft dezelfde indeling maar met slechts één blind spitsboogvenster. De vierde verdieping heeft aan alle zijden vier blinde spitsboogvensters met in de middelste twee, houten roosters. De traptoren heeft bovenin drie spitsboogvensters met glas-in-lood en een aantal smalle venstertjes.

Het interieur

De noord- en zuidgevel van het kerkgebouw hebben elk vijf spitsboogvensters, onderbroken door het transept. Het noorder- en zuider transept hebben beide een tuitgevel met schouders. De gevels worden ingedeeld door een groot spitsboogvenster met tracering en glas-in-lood, geflankeerd door twee blinde spitsboogvensters met erboven twee ronde vensters met davidster motief. Het noorder transept heeft onder het grote venster een dubbele korfboogvormige, gelakte houten deur met ijzeren gehengen en een natuurstenen stoep. In de top van de beide transepten bevindt zich een blind spitsboogvenster met tracering waarbinnen twee kleine glas-in-lood vensters zijn uitgespaard, met aan weerszijden nog twee blinde spitsboogvensters. In de zijgevels van het noorder- en zuider transept is een spitsboogvenster aangebracht, eveneens met tracering en glas-in-lood. Tussen het zuider transept en de vijfhoekige absis is een lage aanbouw geplaatst onder een met leien bedekt schilddak, met in de oostgevel een spitsboogvenster. Aan de oostzijde van het noorder transept bevindt zich een driehoekig absidiool met driezijdig tentdak en drie spitsboogvensters.

In het interieur zijn ondermeer vermeldenswaard: het stergewelf, de kleurig betegelde vloer (1934), de veertien kruiswegstaties, het hoofdaltaar in de koorsluiting met de gebrandschilderde ramen waarop de heiligen St. Walfridus en St. Radfridus, St. Willibrordus en St. Ludgerus staan afgebeeld, het Maria-altaar in het absidiool, het zwart marmeren zeshoekige doopvont, de houten kerkbanken, de houten biechtstoel in het zuidelijke transept en de houten orgeltribune. In het voorportaal de tegelvloer en de bakstenen trap naar de toren; (in de toren het uurwerk in een houten kast).

Het Bedumerbos.

Het Bedumberbos is een zogenaamde kleibos dat aangelegd is in de zeventigerjaren van de vorige eeuw ter compensatie van de ruilverkavelingen, waarbij allerlei kromme sloten en landschapselementen verdwenen zijn..

Ellerhuizen.

Ellerhuizen wordt voor het eerst genoemd in 1384 als Aylardahusum en Aylardahuzum, gelegen in de parochie Bedum, rond 1600 als Elderdehueßen, in de 17e eeuw als Elderhuisen. De naam is ontleend aan de mansnaam Aylard of Elderd of de geslachtsnaam Aylarda. De kerk moet al vroegtijdig zijn verdwenen; in een parochieregister van omstreeks 1475 wordt hij niet meer vermeld. Het kerspel is samengevoegd met Bedum. Bij boerderij 'De Wijk' zijn in 1841 fundamenten en 20 skeletten gevonden, die de vermoedelijke locatie van deze kerk aanduiden.

De buurtschap bestaat uit een verzameling boerderijen en huizen die zich zo'n 2½ km uitstrekt langs de Ellerhuizerweg. De weg begint bij het Boterdiep, loopt dan 1½ km nagenoeg naar het oosten en dan nog 1 km naar het noordoosten.